

Distribuce e-knih v ČR, možnosti dlouhodobě udržitelné správy obsahu.

E-knihy univerzitního nakladatelství v knihovnách

Martin Janeček a Vít Krobot

Univerzita Karlova v Praze, Nakladatelství Karolinum

Martin.janecek@ruk.cuni.cz

Vit.krobot@ruk.cuni.cz

INFORUM 2014: 20. ročník konference o profesionálních informačních zdrojích

27.–28. 5. 2014, VŠE v Praze

Abstrakt

Příspěvek je návrhem distribuce vědeckých monografií v období měnících se typů publikací a jejich způsobů šíření, konkrétně se zabývá skladbou publikací univerzitního Nakladatelství Karolinum, typy jejich šíření a možnostmi reagování domácích nakladatelů na nové technologické trendy ve správě a distribuci obsahu. Hlavní pozornost je věnována distribuci e-knih prostřednictvím (českých) knihoven a nárokům a přínosům této distribuce z pohledu nakladatele a autora. Konkrétně se zaměříme na nutnost prezentovat odborné publikační výstupy prostřednictvím knihovnické sítě a pilotní projekt spolupráce s ebrary, dodavatelem globálních služeb pro knihovny a akademická pracoviště nabízejícím aktuálně více než 410 000 odborných elektronických knih, nejen v angličtině.

Nakladatelství Karolinum se jako většina českých vysokoškolských nakladatelství vyvíjelo od počátku 90. let, kdy docházelo k rozpadu tradičních nakladatelských a distribučních struktur a hledání nových forem uspokojování tradičních publikačních potřeb vědecké komunity. Původní ediční středisko zajišťující tisk skript a různých příležitostných tiskovin mělo díky dlouhodobé podpoře stabilní instituce možnost postupně přivítat řadu zkušených redaktorů ze zanikajících státních nakladatelství, uchovat a předávat nakladatelské kompetence, budovat nové redakční, výrobní a distribuční modely, a v neposlední řadě navázat spolupráci se zahraničními partnery, která přinášela důležité oborové informace. Základní model univerzitního nakladatelství sloužícího vědecké komunitě (autorům a oborům), čtenářům (studentům) a šíření vzdělání do veřejnosti včetně propagace české vědy a kultury v zahraničí zůstává nezměněn, v posledních letech ale došlo celosvětově ve vydávání vědecké literatury a vysokoškolských učebních textů k zásadním změnám souvisejícím s elektronizací a internacionalizací (angličtina) vědeckého i výukového provozu. Významný vliv má rozvoj sledování citovanosti a související oblasti scientometrie, podílející se na řízení vědy i výuky, mj. prostřednictvím grantového hospodářství.

V západních zemích a se zpožděním i v ČR dochází k ústupu od tradičních učebnic a výukových materiálů distribuovaných přes knižní trh a příklonu k elektronickým způsobům šíření textů, často prostřednictvím výukových prostředí mimo knižní trh (e-learning, MOOC; zároveň ale západní komerční nakladatelé udržují v oběhu základní výukové učebnice). V Čechách došlo v humanitních oborech k pochopitelnému ústupu od tištěných tradičních skript již v 90. letech, v lékařských a technických oborech zánik skript souvisí spíše s dostupností anglicky psané literatury a internetem. Nakladatelé se více zaměřují na vydávání monografií a větší orientaci těchto vědeckých výstupů mimo tradiční oborové komunity směrem k širší čtenářské veřejnosti, kde konkurují soukromým nakladatelům s různou mírou specializace. Stále větší význam pro vědu mají časopisy, a to časopisy anglicky psané, vydávané elektronicky, s pravidelnou periodicitou a distribuované prostřednictvím velkých knihovních agregátorů. Ve srovnání se zahraničím v ČR prakticky neexistuje plnohodnotný nakladatel vědeckých časopisů, který by byl schopen zajistit odpovídající distribuční servis. Časopisy jsou vydávány samotnými vědci či specializovanými editory, kteří si obtížně zajišťují přístup ke složitější podpůrné publikační infrastruktuře západního typu. Časopisecká infrastruktura je přitom dnes násobně složitější než u tradičních tištěných časopisů; měřítkem úspěšnosti časopisu již není počet subscriptů, nebo meziknihovních výměn, ale citovanost autorů, tj. těžiště (ekonomického) zájmu se přesunulo od čtenáře (knihovny) k autorovi (citačním databázím). Vědci jsou odkázáni (i motivováni scientometrií) k publikování v zahraničních periodících, což je pro některé obory či pro začínající autory problematické, navíc často velmi nákladné.

Segment monografií setrvale roste, a zároveň se vnitřně diferenciuje, a to jak z hlediska oborového zaměření, tak hlediska zaměření na různé typy čtenářstva (specializace vs. popularizace). Roste i počet překladových monografií, zejména se rozvíjí práce v angličtině nejen psané, ale od počátku koncipované s ohledem na světové publikum. Značka univerzitního nakladatelství poskytuje publikacím odpovídající legitimitu, nezávislé neziskové nakladatelství může hrát na globálním akademickém trhu s informacemi roli

regionálního mluvčího prostředkujícího středoevropskou historickou zkušenost zahraničním zájemcům. NK dlouho hledalo vhodného distributora, většina jednání končila jednak na nedostatečném a nepravidelně přibývajícím portfoliu titulů, jednak na ekonomické nevýhodnosti. Řešením bylo budování nakladatelského programu, který kombinuje vytváření dlouhodobého portfolia komerčně zajímavých a kulturně přínosných titulů (překlady beletrie, pragensie) a distribuci vědeckých monografií. V roce 2006 byla navázána spolupráce s University of Chicago Press, dle objemu prodeje největšího nezávislého nakladatele v USA, který se krom jiného specializuje na distribuci menších akademických nakladatelství, v posledních letech ve větší míře i z Evropy (celkem na 70 distribuovaných nakladatelů, např. British Library, Amsterdam University Press, Campus Verlag). V rámci této distribuční spolupráce a četných oborových konzultací bylo třeba upravit a standardizovat celý řetězec nakladatelských postupů počínaje prací s autorem, překladatelem a logistickým rytmem konče. V současnosti vydává NK v rámci anglického programu okolo 4–5 titulů na každou sezónu (jaro, podzim), celkem se portfolio skládá z více než 70 aktivních titulů. Zásadní význam má zalistování publikací v zahraničních knihovnických databázích a dlouhodobá citační dostupnost našich autorů, a především přesné zpětné reportování autorům a jejich domovským institucím o ohlasu, recenzích či prodeji. S nástupem e-knih a publikování ve více formátech, s různými cenami a distribučními modely je stále důležitější databázové propojení a automatizovaná správa titulů. Chicago k tomuto účelu provozuje interní repozitář Bibliovault, který zjednodušuje rozesílání e-knih do různých elektronických distribučních kanálů jako je Amazon, Barnes and Noble, nebo také knihovním agregátorům jako je EBSCO, Wiley, ProQuest či Ebrary. Tzv. multi-channel distribution (např. v kombinaci tištěná kniha, e-kniha, print-on-demand) vyžaduje důkladnou přípravu na straně nakladatelské infrastruktury, počínaje kvalitními smlouvami a příslušnými automatizovanými funkcemi pro dlouhodobé zajišťování smluvních ujednání. Podstatná je nejen dlouhodobá licence, ale především právo sublicence, aby bylo možné e-knihy šířit i prostřednictvím třetích stran, zvláště knihoven.

Vzhledem k velikosti a specifikům knihovního trhu v ČR chybí dostatečně silný dodavatel profesionálních distribučních řešení pro české nakladatele a knihovny. Technologická náročnost databázové distribuce a nízká cenová hladina českých knih i e-knih neumožňuje větším distributorům rozvíjet vlastní řešení pro knihovny, ani lokalizovat existující řešení zahraniční. Nabídka českých e-knih se proto knihoven prakticky netýká, resp. knihovny jsou odkázány na různá substituční řešení. Při rešerši v českých vědeckých knihovnách jsme ověřili, že dominantními dodavateli kolekcí elektronických informačních zdrojů v ČR jsou distributoři EBSCO, Wiley a Ebrary, vzhledem k menší velikosti, specializaci na monografie a otevřenosti k dalším jazykům bylo Ebrary vhodnou volbou pro jednání o distribuční spolupráci. Samotné jednání nebylo zvláště složité, přestože trvalo téměř rok, obtížné naopak bylo implementovat paralelní přípravu e-knih do nakladatelských standardů a infrastruktury tak, aby každá nová tištěná publikace vycházela současně jako e-kniha dostupná v české distribuci (Kosmas) a knihovnách, a připravit interní informační systém na pravidelné reportování a dlouhodobou správu portfolia aktivních titulů. Také bylo (a do budoucna ještě stále bude) třeba seznamovat autory s modelem komplexní e-distribuce, která zahrnuje i knihovny a přesvědčit je, že při správně řešené infrastruktuře může mít e-

kniha a e-distribuce stejně přehledný a bezpečný provoz jako knihy tištěné; u vědeckých knih by samozřejmostí měla být i široká a (pro uživatele) nezaplatněná dostupnost v rámci profesionálních informačních zdrojů, které jsou uživateli zvyklí používat, protože jen tak má autor zajištěn plný potenciál citací.

Dostupností českých e-knih se ale teprve vytváří předpoklad pro práci s uživateli. V zahraničí je běžné pro výuku vytvářet elektronické kolekce kapitol monografií či časopiseckých článků na míru dle požadavků vyučujících jednotlivých kurzů, tj. propojovat odkazy sylaby kurzů ve studentském informačním systému a knihovní katalog. „Chunking“, prodávání či půjčování částí textu je vhodná metoda pro přípravu výuky v rámci elektronických výukových prostředí. Takové propojování je ale náročné na informační infrastrukturu a její úpravy, zejména chybí organizační týmy schopné propojit tradičně oddělené části řetězce mezi autorem a čtenářem (tj. nakladatele, distributory a knihovny).

U vědeckých monografií se blíží doba, kdy budou uznány e-knihy jako standardní vědecký výstup; pak by mělo z hlediska scientometrie patřit k základním kritériím uznání publikace její dlouhodobá dostupnost v knihovnách, ať už v jejich obecných katalozích či specializovaných repozitářích. Nákup e-knihy či dokonce související tištěné knihy do knihovní kolekce podle sledování počtu přístupů (PDA) rovněž patří k rozšířeným nástrojům západní informační infrastruktury.

Úkolem nakladatelů by mělo být zajišťovat dostatečně širokou nabídku relevantních titulů, dlouhodobě dostupných a kvalitně připravených. V oblasti přístupnosti elektronických zdrojů se z nakladatelského hlediska jeví jako klíčové budování infrastruktury pro koncového uživatele, tj. spolupráce knihoven a dodavatelů obsahu i informačních řešení, a především propagace informačních služeb.